

ผ้าลิมา (ผ้าจวนตานี) ของจังหวัดชายแดนภาคใต้

จุรีรัตน์ บัวแก้ว*

Abstract

The southern border provinces of Thailand in Ayudhaya period were important mercantile city states to foreign countries. Trade relations with other countries resulted in cross-cultural interaction between foreign newcomers and local people. An example of the cultural interaction was shown in the weaving of cloths of Muslim Thais in southern border provinces which resulted in local woven cloths hhaving some patterns, designs, techniques and colours similar to those of Indian cloth, Chinese cloth, Indonesian cloth, Khmer cloth, and Melayu cloth.

From the study of the data, it was found that cloths that had been used in daily lives and religious rites of Muslim Thais in Southern border provinces were of many various kinds: Karaduwor cloth, Karateekor cloth, Karapah cloth, Plae-ning cloth, Samarinda cloth, Sokae or Songket cloth, Acae cloth, Juan-tani cloth (kine limar) etc. These cloths were beautiful and unique. Besides, the designs and colours of these cloths told tales about the race, the status of those who wore it and ways of life of the people. This was like the mirror of the history of the Southern border provinces of Thailand.

* รองศาสตราจารย์ ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่

บทคัดย่อ

ในสมัยอยุธยาจังหวัดชายแดนภาคใต้ของประเทศไทยเป็นเมืองท่าค้าขายที่สำคัญกับต่างประเทศ ความสัมพันธ์ทางการค้ากับประเทศต่าง ๆ เช่น อินเดีย จีน อินโดนีเซีย เขมรและมลายูทำให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างชาวต่างชาติที่เข้ามาใหม่กับคนพื้นเมืองดังจะเห็นได้จากการผสมผสานทางวัฒนธรรมการทอผ้าของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ซึ่งส่งผลให้ผ้าทอพื้นบ้านมีรูปแบบ ลวดลาย เทคนิคและสีสันทันคล้องกับผ้าของชาวอินเดีย จีน อินโดนีเซีย เขมร และมลายู

จากการศึกษาข้อมูลพบว่า ผ้าที่ใช้ในชีวิตประจำวัน และใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้มีมากมายหลายชนิด ได้แก่ ผ้าการะตูว ผ้าการะตีฆอ ผ้าการะปะห์ ผ้าปลางิง ผ้าสะมารินดา ผ้าซอแก๊ะ ผ้าจวนตานี(ผ้าลิมา) ผ้าแอแจ๊ะ เป็นต้น ผ้าเหล่านี้มีความสวยงามและมีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น นอกจากนี้ลวดลายและสีสันทนพื้นผ้ายังบ่งบอกกลุ่มชาติพันธุ์ สถานภาพของผู้สวมใส่และวิถีชีวิตของผู้คนซึ่งเปรียบเสมือนกระจกเงาที่สะท้อนภาพประวัติ ศาสตร์ของสังคมในจังหวัดชายแดนภาคใต้

บทนำ

ท้องถิ่นภาคใต้ของไทยเป็นอู่อารยธรรมที่สำคัญแห่งหนึ่งที่มีประวัติศาสตร์มายาวนาน เนื่องจากมีทำเลที่ตั้งเหมาะต่อการเป็นเมืองท่าค้าขาย มีของป่าอุดมสมบูรณ์ซึ่งเป็นสินค้าที่ชาวต่างประเทศต้องการ อีกทั้งยังมีเส้นทางแม่น้ำภายในพื้นที่ซึ่งสะดวกต่อการคมนาคมระหว่างชุมชนต่างๆ ปัจจุบันเหล่านี้ส่งผลให้ภาคใต้ของไทยกลายเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญในอนุภาคนิยม ความสัมพันธ์ทางการค้ากับนานาชาติก่อให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างชนกลุ่มต่าง ๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้กับชนพื้นเมืองเดิม เช่น ประเพณีการแต่งกายของประชากรบริเวณแหลมมลายู โดยเฉพาะชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้มีการใช้ผ้ามากมายหลายชนิด นับตั้งแต่การใช้ผ้าในชีวิตประจำวัน พิธีกรรมทางศาสนา และประเพณีความเชื่อต่าง ๆ ผ้าเหล่านี้ได้สอดแทรกอิทธิพลทางวัฒนธรรมของอินเดีย จีน อินโดนีเซีย เขมร และมลายูเข้ากับวัฒนธรรมของท้องถิ่นจนกลายเป็นผ้าที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้

ภูมิหลังของผ้าในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

บริเวณสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ของประเทศไทยในสมัยอยุธยาเรียกว่าปัตตานี เป็นรัฐท่าเรือที่มีความสำคัญทางการค้าระหว่างจีนกับอินเดีย มีพ่อค้าจากต่างประเทศเข้ามาซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ามากมาย สินค้าที่สำคัญในการนำเข้าและส่งออกได้แก่ ไม้จันทน์ พริกไทย หนังกวาง ไหมดิบ ชัน อาหารแห้ง เกลือ ข้าว ดีบุก ผ้าไหม ผ้าอินเดีย ผ้าลินิน ผ้าซอกเก๊ะและผ้าจวนตานี(ผ้าสีมา) ฯลฯ สำหรับผ้าจวนตานีและผ้าซอกเก๊ะนั้นได้รับความนิยมและใช้กันอย่างแพร่หลายในราชสำนักและผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจดี ดังปรากฏหลักฐานในบทละครเรื่องดาหลัง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (2514, 322) ตอนอิเหนาปลอมตัวเป็นดาหลังไปเล่นหนังให้ท้าวดาหาคู พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ให้อิเหนาแต่งกายด้วยผ้าจวนตานีที่มีสีสันไม่ซ้ำกันในแต่ละคืนว่า

จึงยาดรามาเข้าที่สร้ง

ชำระองค์ด้วยชลอันใสศรี

แล้วทรงสำอากลิ่นทั้งอินทรี

แล้วทรงผ้าตานีมีวงล่องจวน¹⁰ทอง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514, 322)

พระราชนิพนธ์ตอนนี้อธิบายให้เห็นว่าเมื่ออิเหนาอาบน้ำเสร็จแล้วแต่งกายด้วยผ้าจวนตานีสีม่วงมีล่องจวนสีทอง ส่วนอีกคืบหนึ่งอิเหนานุ่งผ้าจวนตานีไปเล่นหนังให้ท้าวดาหาคูอีกเนื่อหาของบทพระราชนิพนธ์มีดังนี้

นุ่งจวนตานีสีตอง

ยกเป็นตะเกียงทองเจิดฉาย

พระนุ่งให้เพื่อยเลื่อยลอยชาย

คาดบันเหน่งสายลายทองเรือง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514, 339)

พระราชนิพนธ์ตอนนี้อธิบายลักษณะเด่นของผ้าจวนตานีที่อิเหนานุ่งนั้นมีสีตองลวดลายตะเกียงทองเป็นลวดลายที่เลียนแบบรูปทรงของตะเกียงที่ชาวเมืองปัตตานีใช้จุดให้แสงสว่างในยามค่ำคืน ตะเกียงนี้ทำจากทองเหลืองจึงเรียกว่าตะเกียงทอง นอกจากนี้การนุ่งผ้าแบบเพื่อยเลื่อยลอยชาย คือนุ่งให้ชายผ้าทั้งสองด้านมาบรรจบกันที่ได้สะดือแล้วมัดปมให้แน่นปล่อยชายทั้งสองข้างห้อยยาวลงมาถึงน่อง แล้วคาดเข็มขัดสายทองอีกครั้ง วัฒนธรรมการนุ่งแบบนี้นอกจากจะมีในภาคกลางแล้วยังมีการนุ่งในภาคใต้ตลอดแหลมมลายู

อีกประการหนึ่ง บทพระราชนิพนธ์เรื่องดาหลัง ตอนระตูประตาดนเข้าเฝ้าท้าวดาหาเพื่อขอตุนาหงัน (หมัน) นางบุษบากำโละนั้น ระตูประตาดนได้นุ่งผ้าตานีสีแดงเข้มเข้าเฝ้า ดังปรากฏในบทกลอนว่า

¹⁰ ล่องจวน หมายถึง การทำลวดลายในลักษณะเป็นแนวล่องยาวๆบริเวณเชิงผ้าตามความกว้างของผืนผ้าทั้งสองข้างซึ่งเป็นเอกลักษณ์บนผืนผ้าของจังหวัดชายแดนภาคใต้ในอดีต

นุ่งตานีสีแดงกุ๊กก่อง
คาดปั้นเหน่งเพชรพื้นทราย

จวนใหม่ใจทองเจิดฉาย
เหน็บกริชฤทธิ์ไกรดำเนินมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514, 381)

สำหรับพระราชนิพนธ์ดาหลัง ตอนมีสาประหมังกุหนึ่งกับมีสาหยั่งสาหรี่ ออกตามกุดา
วิราทยาได้เมืองบาหลี่ ตัวละครตอนนี้นุ่งผ้ายกตานี ดังที่บรรยายว่า

นุ่งยกตานีทองช่องไฟ
นั่งเอี่ยมเอี่ยมคอยนาที่

หมอสไบชมพฐุศรี
พอค้ำสองศรีก็ลีลา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514, 145)

ส่วนในเสภาขุนช้างขุนแผน ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
หล้านภาลัย ได้กล่าวถึงผ้าจวนตานีไว้ในตอนนางศรีประจันแต่งตัวไปฟังเทศน์ที่วัดว่า

ศรีประจันครั้นแลเห็นลูกสาว
จะตกแต่งตัวไปทำไมมี

ภูนี้หัวหงอกขาวมันพันที่
คว่ำผ้าตานีหม่ดอกดำ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2517, 66)

อีกตอนหนึ่งกล่าวถึงผ้ายกตานี (ชอแก๊ะ) ว่า

ผ้ายกตานีนุ่งฟุ้งทอง
กรองนอกดอกจลุดวงละไม

สอดสองซัปลีดูสดใส
เส้นไหมย้อมป้องเป็นมันยับ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2517, 1100)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้ตนกูปะสา (ตนกูบือ
ซาร์) แห่งรัฐกลันตันเป็นพระยาปัตตานี จึงได้มีการอพยพไพร่พลจากรัฐกลันตันเข้ามาตั้งถิ่น

ฐานในเมืองปัตตานีซึ่งส่วนหนึ่งเป็นช่างฝีมือหลายสาขาเช่น ช่างทองเหลือง ทอง ทองผ้า ก่อสร้าง ทำกริช เป็นต้น (จรีรัตน บัวแก้ว 2540, 12) ช่างเหล่านี้ได้ตั้งบ้านเรือนอยู่รายรอบวัง จะบังติกอและผลิตผลงานส่งให้กับเจ้านายและขุนนาง บริเวณตำบลจะบังติกอจึงกลายเป็น ตลาดขายของ มีเรือเข้ามาถึงหน้าบ้านพระยาตานี มีตึกหลังคามุงกระเบื้องหลังหนึ่งนอกนั้น เป็นโรงจากขายของ มีผ้าแขกมากมายและเครื่องใช้ต่าง ๆ ประชาชนส่วนใหญ่เป็นไทยมุสลิม จีนและไทยพุทธ ไทยมุสลิมทำนาเกลือ ทำสวน ทำนาข้าว ทำปลา ขายของ และทองผ้า ชาว จีนค้าขาย ทำเหมืองดีบุก ทำภาษี บั่นหม้อ ทำอิฐ ชาวไทยไม่มีอาชีพที่แน่นอนมักช่วยชาว ไทยมุสลิมประกอบอาชีพ สินค้าที่จำหน่ายออกต่างประเทศได้แก่ เกลือ น้ำมันมะพร้าว มะพร้าวห้าว ทองทราย ดีบุก นอกจากนี้ยังมีสินค้าที่ซื้อขายในเมืองได้แก่ ข้าว ปลา เครื่องเทศ เครื่องหอม ผัก ผลไม้ ผ้าต่าง ๆ เช่น ผ้าโสร่งไหม 4-6 เหรียญ ผ้าโสร่งด้ายกุดีหนึ่ง 10-12 เหรียญ ผ้าม่วงไทยผืนละ 5 เหรียญ ผ้าขาวม้าไหมผืนละ 2-3 เหรียญ ผ้าขาวม้าด้ายกุดีละ 8-10 เหรียญ ผ้าห่อ ผ้าด้ายกุดีละ 6-10 เหรียญ ใช้เงินเม็ทซิกันและเงินเบี้ยที่ผลิตในปัตตานีเป็นหลัก (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช 2504, 89)

อย่างไรก็ตามผ้าทอของเมืองปัตตานีก็ถึงจุดเสื่อมเมื่อไทยเปิดประตูรับตะวันตกเมื่อ พ.ศ. 2398 (ชัย เรื่องศิลป์ 2533, 276) ราชสำนักไทยยอมรับวัฒนธรรมการแต่งกายแบบ ตะวันตกเต็มรูปแบบส่งผลให้สามัญชนเลียนแบบราชสำนัก ผ้าสมัยใหม่จากโรงงานราคาถูก กว่าผ้าทอพื้นเมือง อีกทั้งยังมีสีสัน รูปแบบให้เลือกมากมาย นอกจากนี้ในสมัยจอมพล ป.พิบูล สงคราม รัฐบาลมีนโยบายวัฒนธรรมใหม่ที่ส่งเสริมให้ประชาชนแต่งกายตามแบบสากลนิยมทำ ให้คนทั่วไปใช้ผ้าทอพื้นเมืองน้อยลง ประกอบกับวัสดุในการทอผ้าต้องนำเข้าจากต่างประเทศมี ราคาแพงขึ้น ส่งผลให้ช่างทอผ้าต้องเลิกทอผ้าในที่สุด

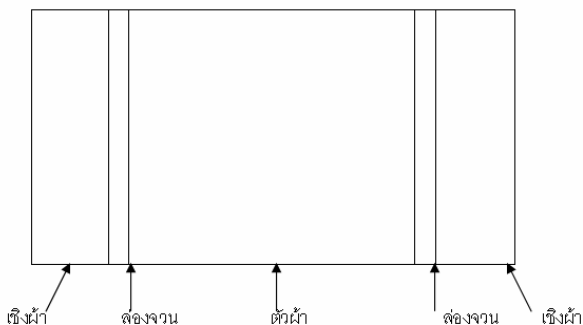
ผ้าพื้นเมืองในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

จากการสำรวจภาคสนามในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้แก่ จังหวัดปัตตานี จังหวัดยะลา จังหวัดนราธิวาส พบว่าผ้าพื้นเมืองเหล่านี้เป็นมรดกตกทอดสู่ลูกหลานสืบเชื้อสาย

เจ้าเมืองเก่าและตามบ้านที่มีฐานะ ซึ่งนิยมสะสมผ้าโบราณ บางผืนมีอายุถึงหนึ่งร้อยปีเศษ มีทั้งที่ทอในเมืองปัตตานีและที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ ผ้าแต่ละชนิดมีชื่อตามวิธีการทอ มีทั้งผ้าพื้นและผ้าทอยกดอกด้วยเทคนิคต่าง ๆ ได้แก่ ผ้ากระแฉวย ผ้ากระตือหม ผ้ากระปะห์ ผ้าซอกกะ ผ้าแอแจ ผ้าแปลกะ ผ้ายาวอ หรือผ้าบาเต๊ะ ผ้าป้อแซ ผ้าสะมารินดา ผ้าอีกะ ผ้าชายรามู ผ้าปลางิง ผ้าลีมา เป็นต้น ส่วนผ้าที่ยังคงใช้อยู่ในปัจจุบันได้แก่ ผ้าซอกกะ ผ้าบาเต๊ะ ผ้าแปลกะ และผ้าลีมา แต่ในบทความนี้จะเน้นเฉพาะผ้าลีมา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ผ้าลีมาเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ผ้าจวนตานี เป็นผ้ามัดหมี่โบราณประเภทผ้าปูม นิยมใช้กันมากในกลุ่มชนชั้นสูงและผู้มีฐานะเนื่องจากมีราคาแพง ลวดลายสวยงามเด่นสะดุดตา ผืนผ้าทอด้วยเส้นไหมชั้นดีเส้นเล็กละเอียดหรือที่เรียกกันว่าไหมน้อย นอกจากนี้ยังพบว่ามีการใช้เส้นใยฝ้ายแถมไหมในการทอบ้าง

องค์ประกอบของผ้าลีมา เป็นผ้าผืนยาวเย็บเฉพาะชายผ้าเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าผ้าปล่อย (ดูรูปที่ 1) คล้ายผ้าขาวม้าแต่มีขนาดกว้าง คือ มีความกว้างประมาณ 80 – 85 ซม. และยาวประมาณ 210 – 220 ซม. จุดเด่นของผืนผ้าอยู่ที่เชิงของผ้าหรือหัวผ้า มักมีสีแดง เทาที่พบในขณะนี้ผ้าลีมาทุกผืนมีเชิงสีแดงทั้งหมด แต่พบไม่กี่ผืนที่มีเชิงเป็นสีน้ำตาลแกมแดง ลวดลายที่เชิงผ้ามีความสวยงามและเด่นสะดุดตามากกว่าลวดลายในท้องผ้าหรือผืนผ้า พบว่าในลวดลายเหล่านั้นมีลายคล้ายลายเชิงผ้าที่ไทยออกแบบ และสั่งทำจากอินเดีย นอกจากนี้ยังมีลวดลายในศิลปะแบบชวา-มลายู ในบางผืนคล้ายกับลายเชิงผ้าปูมเขมร การที่ผ้าชนิดนี้มีเชิงเป็นสีแดงหรือแดงเข้มติดกับสีของตัวผ้าเพราะช่างทอผ้าลีมาใช้เทคนิคพิเศษเพิ่มเข้าไป โดยการมัดย้อมเส้นยืนในตำแหน่งของเชิงผ้าแล้วจึงทอเส้นพุ่งที่มัดย้อมเป็นลายเชิงผ้าให้ตรงกับพื้นที่สีแดงบนเส้นยืนเช่นเดียวกัน ทำให้เชิงผ้าจวนตานีมีพื้นสีแดงเข้มสะดุดตา

รูปที่ 1 องค์ประกอบของผ้าจวนตานี

ส่วนลวดลายของตัวผ้าเท่าที่พบส่วนใหญ่เป็นลายผ้าที่เกิดจากการมัดหมี่และการทอ ยกด้วยเทคนิคของการจก ผืนผ้าชนิดนี้ถ้าเป็นผ้าทอแบบสี่ตะกอนจะมีลวดลายมัดหมี่ที่คมชัดกว่าทอแบบสองตะกอนมาก ผ้าสีมาจะใช้ในงานที่สำคัญ ๆ เท่านั้น สตรีมุสลิมใช้เป็นผ้าสไบพาดไหล่ ผ้าคลุมไหล่ ผ้าคลุมศีรษะและผ้ากระโจมอก สำหรับสุภาพบุรุษใช้เป็นผ้าห่มคลุมปอดตอง เป็นผ้าสลิ้นแฉ่งปิดทับกางเกงขายาว และยังใช้ผ้าสีมาเป็นผ้าคลุมศพเนื่องจากมีลวดลายและสีสันสวยงาม เมื่อนำศพไปฝังที่สุสาน ญาติจะนำผ้านี้กลับมาซักเก็บไว้เพื่อใช้กับศพเครือญาติคนต่อไป ผ้าผืนใดที่ใช้คลุมโลงศพก็จะใช้กับงานนี้เท่านั้น (สัมภาษณ์ เจ๊ะรอแม ดาโต๊ะ, 22 พฤศจิกายน 2535) ในกลุ่มชาวไทยพุทธนิยมใช้ผ้าสีมาเป็นชุดแต่งกายออกงาน เป็นผ้าพาดเฉียงบ่าสำหรับสตรีสูงอายุ ส่วนสุภาพบุรุษใช้เป็นผ้าห่มเลื้อยชาย อีกทั้งยังใช้เป็นผ้าห่มแต่งตัวให้กับนาคในพิธีบวช และใช้เป็นผ้าคลุมโลงศพ เมื่อยกโลงศพวางบนกองฟืนแล้วเริ่มจุดไฟเผา จะยกผ้าออกจากโลงและโยนข้ามโลงศพไปมาสวมครั่งก่อน เจ้าภาพจึงนำผ้าไปซักเพื่อเก็บไว้ใช้ในครั้งต่อไป

สำหรับกลุ่มชาวไทยมุสลิมท้องที่อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานีนิยมเรียกผ้าชนิดนี้ว่า ผ้าซอละาะ แต่ชาวไทยมุสลิมในท้องที่ตั้งแต่อำเภอเมืองจังหวัดปัตตานีลงไปจนถึงรัฐต่าง ๆ ในประเทศมาเลเซียตะวันตกที่อยู่ด้านชายฝั่งตะวันออกเรียกว่า “ผ้าสีมา” ในอดีตผ้าสีมาเคยมีการ

ทอในปัตตานีแต่ได้สูญหายไปก่อนท้องถิ่นอื่นๆในละแวกใกล้เคียงและได้มีการนำเข้าผ้าสีมาจากรัฐกลันตันและตรังกาณู จนถึงช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงยุติการทอโดยสิ้นเชิง นอกจากนั้นยังพบว่าผ้าสีมาบางผืนเป็นลายจวหาหรือผ้าลายจวนเต็มตลอดทั้งผืน จึงตั้งข้อสันนิษฐานว่าคือ ผ้าจวนตานี (สัมภาษณ์ พิชัย แก้วขาว 22 พฤศจิกายน 2540)

เทคนิคการสร้างลวดลายผ้าสีมาเท่าที่พบหลักฐาน มี 2 ชนิด คือ

1. การสร้างลวดลายด้วยการมัดหมี่ตลอดทั้งผืน แบบนี้พบมากที่สุด ช่างทอผ้าจะมัดหมี่ลวดลายเส้นพุ่งทั้งตัวผ้าและเชิงผ้า จุดเด่นของผ้าสีมาแบบนี้คือการประดิษฐ์ลวดลายและการแต่งแต้มสีสันทนบนผืนผ้าให้เกิดความสวยงามกลมกลืน (ดูรูปที่ 2)

รูปที่ 2 ผ้าไหมสีมาบินตังพื้นสีม่วงลายดอกแก้ว เชิงผ้าสีแดง มีล่องจวนทอลายสีเหลี่ยมขนมเปียกปูนและลายเครือเถา อายุของผ้าเกือบ 100 ปี กว้าง 100 เซนติเมตร x ยาว 350 เซนติเมตร (รูปนี้ถ่ายเมื่อวันที่ 12 ธันวาคม 2540)

2. การสร้างลวดลายด้วยการทอยกผสมกับกรรมวิธีมัดหมี่แบบนี้พบบ้างเล็กน้อย ช่างทอผ้าใช้วิธีทอยกดอกเฉพาะบริเวณตัวผ้าด้วยลวดลายที่มีขนาดเล็กเช่น ลายดวงดาว ลายดอกไม้ ลายดวงอาทิตย์ เป็นต้น สำหรับสีสันทนบนผืนผ้ายังคงเน้นสีแดงตรงเชิงผ้าตัดกับสีของตัวผ้าซึ่งเป็นสีโทนเข้ม (ดูรูปที่ 3)

รูปที่ 3 ลายผ้าสีมาทอยกดอกผสมกับเทคนิคมัดหมี่ที่เชิงผ้า อายุผ้า 100 ปี
(นิทรรศการศิลปวัฒนธรรมของจังหวัดชายแดนภาคใต้ โรงแรมช้างลี
จังหวัดยะลา 10 ธันวาคม 2541)

ลาวลายบนผืนผ้าสีมา

ลาวลายของผ้าสีมามีหลายรูปแบบซึ่งสามารถจัดแบ่งกลุ่มลาวลายได้ ดังต่อไปนี้

1. กลุ่มสีมาปาลักต์ หรือลาวลายตาหมากรุก

ผ้าสีมาชนิดนี้ตัวผ้าเป็นลายตาราง จุดเด่นของผ้าอยู่ที่ลาวลายมัดหมี่ตรงเชิงผ้า ผ้าสีมาตาหมากรุกนี้ได้มีการทอใช้ลดลงไปเรื่อยๆ จนกระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังมีผู้ทอผ้าแบบนี้ได้บ้างโดยการซื้อด้ายมัดหมี่ลายเชิงผ้าที่ย้อมสีสำเร็จรูปจากรัฐกลั่นตันเพื่อนำมาทอใช้ทอเองแต่มีจำนวนไม่มากนัก (ดูรูปที่ 4)

รูปที่ 4 ผ้าสีมาปาลิกัดสีชมพูตัวผ้าทอลายตาหมากรุก เชิงผ้าทอมัดหมี่ด้วยลาย
หน่อไม้และลายผสมผสานล่องจวนลายคดกริชกว้าง 100 เซนติเมตร x
ยาว 210 เซนติเมตร (รูปนี้ถ่ายเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2538)

2. กลุ่มสีมาบินตัง หรือผ้าสีมาลวดลายดาวกระจาย

ผ้าสีมาในกลุ่มนี้ทั้งผ้ามี่ลวดลายคล้ายดวงดาวเรียงกระจายอยู่ทั่วทั้งผืนผ้า คล้าย
ดอกประจํายามหรือลายตะเกียง คล้ายดอกไม้ก็มี ลวดลายผ้าในกลุ่มนี้มีทั้งลวดลายที่เกิดจาก
กรรมวิธีมัดหมี่และลวดลายการทอยก (ดูรูปที่ 5)

รูปที่ 5 ผ้าสีมาบินตังพื้นสีม่วง ลายลูกแก้ว (รูปนี้ถ่ายเมื่อวันที่ 12 ธันวาคม 2540)

3. กลุ่มลีมาปุเกะ ลวดลายตาข่ายหรือลวดลายก้านแย่ง

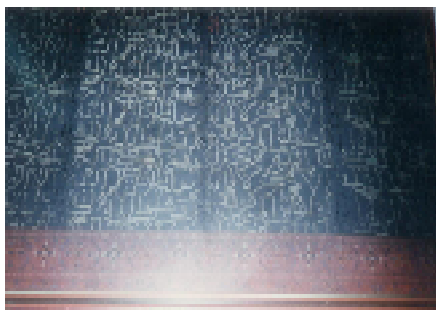
ผ้าลีมาในกลุ่มนี้มีลักษณะเด่นอยู่ที่ลวดลายตาข่ายเรียกว่า ลายก้านแย่ง ลวดลายนี้พบมากกว่าลวดลายชนิดอื่น โดยเฉพาะผ้าลีมาสีน้ำตาลเข้มส่วนใหญ่ทอในรัฐกลันตัน ผ้ากลุ่มนี้ใช้กรรมวิธีมัดหมี่ตลอดทั้งผืน (ดูรูปที่ 6)

รูปที่ 6 ผ้าลีมาปุเกะสีแดง ลายตาข่ายหรือลายก้านแย่ง จุดเด่นของผ้าผืนนี้อยู่ที่ตัวผ้าทอ 3 ลายซึ่งแตกต่างจากตัวผ้าไหมลีมาปุเกะทั่วไปที่ทอเพียงลายเดียว นอกจากนี้การให้สีในการมัดย้อมกลมกลืนกับเชิงผ้า อีกทั้งยังแสดงให้เห็นความชำนาญของช่างทอจึงได้ผืนผ้าที่มีความงดงามเป็นพิเศษกว้าง 81 เซนติเมตร x 196 เซนติเมตร (รูปนี้ถ่ายเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม 2539)

4. กลุ่มลีมาอายะ หรืออายัต หรือลวดลายตัวอักษรอาหรับ

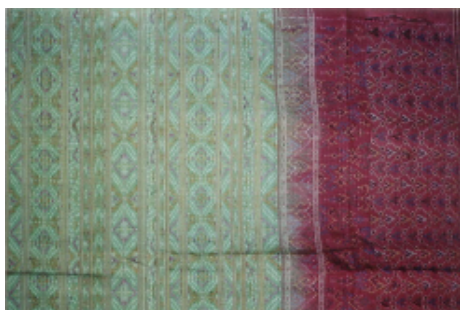
ผ้าลีมาในกลุ่มนี้พบน้อยที่สุด ผืนผ้าเป็นตัวอักษรอาหรับทั้งผืน ตัวอักษรเหล่านี้ที่เลือกเฟ้นมาจากอายะบางข้อในคัมภีร์อัลกุรอานในศาสนาอิสลาม มักใช้เป็นผ้าสำหรับคลุมศพผู้ตาย ลวดลายของตัวอักษรเกิดจากกรรมวิธีมัดหมี่เช่นกัน (ดูรูปที่ 7)

รูปที่ 7 ผ้าสีมาอาเยะ ลวดลายบนพื้นผ้าเป็นคำอาเยะในคัมภีร์อัลกุรอาน ตัวอักษร
อาหรับใช้กรรมวิธีมัดหมี่ (จรีรัตน์ บัวแก้ว และคณะ 2539-2543, 175)

5. กลุ่มสีมาจัว ลวดลายจวนตานี หรือ สีมาลองจวน

ผ้าสีมาในกลุ่มนี้ลักษณะเด่นอยู่ที่รูปแบบของลวดลาย คือใช้ล่องจวนทำเป็นลายใน
ตัวผ้า โดยการจัดวางลวดลายของล่องจวนเป็นแถวคล้ายกับแถวของบรรทัด พบทั้งแบบที่วาง
ขวางและวางตามความยาวของผืนผ้า แต่แบบที่วางตามความยาวของผืนผ้านั้นพบน้อยมาก
(ดูรูปที่ 8)

รูปที่ 8 ผ้าสีมาจัวสีเขียวมัดหมี่ตัวผ้าลายคดกริช เชิงผ้าลายหน่อไม้และลาย
ผสมผสาน ล่องจวนลายคดกริช กว้าง 80 เซนติเมตร x ยาว 172 เซนติเมตร
(รูปนี้ถ่ายเมื่อวันที่ 26 ธันวาคม 2541)

จะเห็นได้ว่า ลวดลายบนผืนผ้าสีมาส่วนใหญ่เกิดจากการนำเส้นเรขาคณิตมาจัดเรียงทำให้เกิดลวดลายหลากหลายรูปแบบ และยังนำดอกไม้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นของจังหวัดชายแดนภาคใต้ เช่น ดอกพิกุล ดอกชบา ดอกแก้ว ดอกสีกัลป์ ดอกดาวกระจาย มาจัดเรียงกลายเป็นลวดลายที่สวยงาม ตลอดจนสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัว เช่น ลายกำปลา ลายปูเกะ หรือลายตาข่ายแสดงให้เห็นว่าในวิถีชีวิตของชาวพื้นเมืองที่ผูกพันกับอาชีพประมง ต้องออกทะเลหาปลา และต้องใช้แหในการจับปลา รับประทานปลา ต้องซ่อมแห และถักทอวนเป็นประจำ ช่วงทอผ้าจึงได้นำสิ่งที่พบเห็นในชีวิตประจำวันมาสร้างสรรค์ออกมาเป็นลวดลายต่าง ๆ ลายตาหมากรุกเกิดจากการสานตอก สานเสื่อเพื่อใช้ในครัวเรือน จึงได้นำลายตาหมากรุกมาใช้ในการทอผ้าเป็นลวดลายการะดูว การะตีหมอและการะปะห์ ส่วนลายตะเกียงทองเกิดจากวิถีชีวิตที่ต้องใช้ตะเกียงในที่ทำจากทองเหลืองเพื่อให้ความสว่างในเวลากลางคืน แสงประกายจากตะเกียงทองเหลืองช่วยให้ช่างทอผ้าเกิดจินตนาการออกมาเป็นลวดลายที่สวยงาม อนึ่ง ลายฝูงกาซึ่งเป็นลายที่ช่างทอผ้านำมาจากท่าทางของนกในขณะบินขึ้นสู่ท้องฟ้าประกอบกับกาเป็นสัตว์ที่มีอยู่ในท้องถิ่นภาคใต้ อีกทั้งยังมีลายดอกแปดแฉกซึ่งเป็นลายที่พัฒนามาจากดอกดาวกระจายและเป็นดอกไม้ที่พบมากตามพื้นบ้าน สีเหลืองทองสดใสของดอกดาวกระจายเมื่อนำมาถักทอด้วยเส้นใยไหมสีทองสลัสสีแดงลายหน่อไม้ช่วยส่งให้ผ้าสวยงามเหมือนภาพจินตนาการ นอกจากนี้ลายดวงดาวเป็นลวดลายที่เกิดจากอาชีพประมงต้องออกเรือหาปลา การสังเกตดวงดาวบนท้องฟ้าเพื่อมองหาทิศทางถูกนำมาร้อยเรียงอยู่บนผืนผ้าไหมสีดำนี้อาจเปรียบเสมือนภาพสามมิติของยามค่ำคืนเจิดจ้าด้วยแสงของลวดลายดวงดาว การรังสรรค์ลวดลายเหล่านี้้นอกจากก่อให้เกิดสุนทรียภาพบนผืนผ้าสีมาโดยผ่านเส้นไหม สีเส้นและลวดลายแล้ว ผืนผ้าสีมายังบ่งบอกถึงวิถีชีวิตและความเชื่อของบรรพชนชาวไทยมุสลิมที่ผูกพันอยู่กับขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีมาแต่โบราณ ดังจะเห็นได้จากพฤติกรรมการใช้สอยผ้าของชาวพื้นเมืองในอดีต

การใช้ผ้าของชาวไทยมุสลิมในอดีต

จากการสำรวจภาคสนามในจังหวัดชายแดนภาคใต้พบว่า มีผ้าโบราณมากมายหลายชนิดที่ใช้ในวิถีชีวิตชาวไทยมุสลิม ผ้าเหล่านี้บ่งบอกหน้าที่การใช้งาน บอกสถานะผู้สวมใส่ เช่น ผ้าในชีวิตประจำวันและผ้าที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ โดยเฉพาะผ้าซอแก็ะและผ้าลีมานั้นเป็นผ้าสำหรับชนชั้นปกครองและผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจสูง กษัตริย์นิยมมอบผ้าซอแก็ะและผ้าลีมาเป็นเครื่องบรรณาการ เป็นของพระราชทานแก่ขุนนาง และข้าราชการเป็นของกำนัล เป็นของขวัญในการแต่งงาน เป็นต้น

ในอดีตผ้าซอแก็ะและผ้าลีมาจะใช้ในงานพิธีการต่างๆ เช่น การแต่งกายเพื่อเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ งานรับแขกเมือง งานมาโชะยาวิหรือพิธีเข้าสูหนัด แห่บายศรี งานฮารีรายอ งานแต่งงาน นอกจากนี้ยังใช้ผ้าลีมาประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น คัดท้องหญิงใกล้คลอด ให้อุ้มตัวเด็กแรกเกิด ใช้ทำพิธีเสริมสร้างกำลังใจก่อนออกรบกับศัตรู ในบางครั้งใช้เป็นผ้าคลุมศพ เนื่องจากเป็นผ้าที่ได้รับตกทอดต่อกันมาจากรบรรพบุรุษ มีลวดลายและสีสันสวยงาม เมื่อนำศพไปฝังที่สุสานญาติจะนำผ้าลีมานี้กลับมาซักเก็บไว้เพื่อใช้กับญาติคนต่อไป ผ้าผืนใดที่ใช้กับงานศพก็จะใช้กับงานนี้เท่านั้น(สัมภาษณ์ เจ๊ะรอแม ดาโต๊ะ 22 พฤศจิกายน 2540)

สำหรับกลุ่มชาวไทยพุทธนิยมใช้ผ้าลีมาเป็นชุดแต่งกายออกงาน เป็นผ้าพาดเฉียงบ่า สำหรับสตรีสูงอายุ ส่วนชายใช้เป็นผ้านุ่งลอยชาย อีกทั้งยังใช้เป็นผ้านุ่งแต่งตัวให้กับนาคและใช้เป็นผ้าคลุมบนโลงศพ เมื่อยกโลงศพวางบนกองฟืนแล้วเริ่มจุดไฟเผาจะยกผ้าออกจากโลงและโยนข้ามโลงไปมาสามครั้งก่อน หลังจากการใช้งานเสร็จแล้ว เจ้าภาพจึงนำผ้าไปซักเพื่อเก็บไว้ใช้ในครั้งต่อไป

การแต่งกายของสตรีมุสลิมถ้าเป็นเชื้อพระวงศ์และเจ้านายสตรีนิยมใช้ผ้าที่ทอด้วยเส้นใยไหมเป็นผ้านุ่งกระโจมอกโดยเหินบชายผ้าไว้ที่กลางอกแล้วปล่อยชายผ้าทั้งสองข้างห้อยลงมาเป็นมุมแหลม ส่วนผ้านุ่งนิยมใช้ผ้าไหมกระดุมอ ผ้ากระตือม ผ้ากระปะะห์ และผ้าลีมานุ่งให้ชายผ้ามาจับที่ด้านหน้า (รูปที่ 9)

รูปที่ 9 การแต่งกายขณะอยู่กับบ้านของหญิงไทยมุสลิมในอดีต (รูปนี้ถ่ายเมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2540)

การแต่งกายชุดนี้ใช้แต่งเมื่ออยู่บ้านเนื่องจากภาคใต้ของไทยมีอากาศร้อน ถ้าต้องออกไปทำธุระนอกบ้านก็แต่งกายแบบเดิมแต่นิยมใช้ผ้าคลุมไหล่ ผ้าคลุมศีรษะ ในปัจจุบันการแต่งกายชุดนี้ได้เลิกใช้ไปแล้ว สำหรับการแต่งกายของชายที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูงในขณะอยู่บ้านไม่สวมเสื้อ เนื่องจากอากาศร้อนนิยมใช้ผ้ากระดุมอ ผ้ากระตือข ผ้ากระปิ๊ะห์และผ้าลิมา โดยนุ่งผ้าแบบปูมอทอดอง และอาจใช้ผ้าจินดาบ (ผ้าแพรจีนมัดย้อมเป็นลวดลายต่าง ๆ) ปิดทับบริเวณสะโพก เหน็บกริช และสวมผ้าสตาแงที่ศีรษะเป็นรูปทรงต่าง ๆ (รูปที่ 10)

รูปที่ 10 ในอดีตการแต่งกายของชายเมื่อออกนอกบ้านสวมเสื้อคอกลม นุ่งผ้าแบบ
ปูมอปอตอง ผูกผ้าจินตาย (ผ้าแพรจีนมัดย้อมลายต่างๆ) เน้นบกริชและ
โพกผ้าสตาแง (การโพกผ้าที่ศีรษะเป็นรูปทรงต่างๆ)

รูปที่ 11 นิทรรศการผลงานการทดลองสอนทอผ้าไหมลือมาอย่างดั้งเดิมแก่วิทยากร
ต้นแบบ จัดถวายสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถฯ และพระบรมวงศานุ
วงศ์ ณ ศูนย์ฝึกอาชีพวัดช้างไห้ อำเภอ โคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี เมื่อวันที่ 2
ตุลาคม 2542 โดยมีนางวนิดา บุญพร้อม และนายอัฐพล คงพัฒน์ เป็นผู้
แสดงแบบการแต่งกายของชาวไทยมุสลิมในอดีต เมื่อไปงานนักขัตฤกษ์หรือ
งานพิธีการสำคัญ

ส่วนสตรีสามัญในสมัยโบราณเมื่ออยู่กับบ้านจะแต่งกายแบบเดียวกับสตรีในราชสำนักหรือผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูง แต่ใช้ผ้าต่างชนิดกัน คือจะใช้ผ้าพื้นสีต่าง ๆ เป็นผ้าแถบ ผ้ามัดดอกหรือผ้ากระโจมอก หรือใช้ผ้าตาหมากรุกชนิดต่าง ๆ ที่ทอจากเส้นใยฝ้าย เช่น ผ้ามุกรว ผ้ามุกระตีผอ ผ้ามุกระปะห์ เป็นต้น ส่วนผ้านุ่งเป็นผ้าถุงผืนยาว สีส่ายดิบหรือผ้าตาหมากรุกชนิดต่าง ๆ ใช้ใส่ทำงานในบ้านนิยมนุ่งผ้าถุงยาวกรอมเท้าโดยทบผ้านุ่งทั้งสองด้านมาบรรจบกันที่ด้านหน้าแล้วใช้ผ้าคาดเอวทับนอกผ้าแถบอีกครั้ง เมื่อต้องออกไปทำธุระนอกบ้าน จะใช้ผ้าคลุมไหล่หรือผ้าคลุมศีรษะ ส่วนผ้าชอแกะและผ้าลีมามักนำมาใช้นุ่งหรือห่มในงานสำคัญเท่านั้น เนื่องจากผ้าทั้งสองชนิดนี้ราคาแพง ประกอบกับท้องถิ่นภาคใต้สามารถปลูกต้นฝ้ายสำหรับทอผ้าใช้เอง ทุกครอบครัวจึงทอผ้าใช้เอง กระบวนการผลิตผ้าจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต นับตั้งแต่การปลูกฝ้าย การเก็บเกี่ยวดอกฝ้าย การฉีกฝ้ายไปจนกระทั่งถึงการปั่นเป็นเส้นใยฝ้ายแล้วจึงนำไปย้อมสีกลายเป็นผ้าพื้น ถ้าต้องการลวดลายก็ต้องนำไปมัดลวดลายก่อนนำไปย้อมสี ส่วนการผลิตผ้าชอแกะและผ้าลีมายังมีขั้นตอนการผลิตที่ยุ่งยากและซับซ้อนมากขึ้น ต้องใช้เส้นใยไหมซึ่งส่งนำเข้าจากจีนและญี่ปุ่นเนื่องจากในบริเวณจังหวัดชายแดนภาคใต้ไม่มีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม แต่ดินแดนนี้มีความได้เปรียบในฐานะที่เป็นเมืองท่าค้าขายที่สำคัญในอนุภาคเนย์ เส้นไหมจึงมีราคาแพงยิ่งส่งผลให้ผ้าชอแกะและผ้าลีมามีราคาแพงด้วย สามัญชนส่วนใหญ่จึงใช้ผ้าฝ้าย

เมื่อมีการติดต่อกับประเทศตะวันตกเส้นใยสังเคราะห์ถูกนำเข้ามาขาย ประชาชนส่วนใหญ่หันมานิยมใช้เส้นใยสังเคราะห์เพราะราคาไม่แพงและใช้งานสะดวก กล่าวคือ สามารถนำมาทอเป็นผืนผ้าได้ทันทีถ้าไม่ต้องการลวดลายเป็นการลดขั้นตอนและย่นระยะเวลาการทอผ้าซึ่งเป็นหน้าที่ของผู้หญิงนอกเหนือจากความเป็นแม่ เด็กหญิงจะคุ้นเคยกับงานทอผ้าของแม่ เกือบทุกบ้านจะมีกี่ทอผ้าวางไว้ใต้ถุนบ้าน เมื่อเด็กหญิงเจริญเติบโตขายาวเพียงพอที่จะเหยียบกี่ทอผ้าได้จะถูกหัดให้ช่วยงานทอผ้าจนสามารถทอผ้าใช้เอง ทอผ้าให้คนในครอบครัว ญาติพี่น้อง คนรัก ตลอดจนผ้าที่จะสวมใส่ในวันแต่งงาน เป็นต้น

พลังของผู้หญิงในการผลิตผ้าถูกถ่ายทอดซ้ำแล้วซ้ำเล่าให้แก่คนรุ่นต่อ ๆ มาบนพื้นฐานของครอบครัวและบทบาททางเพศที่สังคมกำหนด ในขณะที่ชายถูกกำหนดให้เป็นผู้ผลิตอุปกรณ์ทอผ้าและประกอบอาชีพประมงหรือทำงานในไร่นา การเรียนรู้เรื่องการทอผ้าเป็นการเรียนรู้ด้วยการบอกเล่าและปฏิบัติตามคำแนะนำของแม่ พี่ และญาติ ด้วยระบบการสอนที่ไม่เป็นทางการ เริ่มตั้งแต่การนับเส้นด้าย การมัดลวดลาย การย้อมสี การขีด และเริ่มซับซ้อนมากขึ้นในเทคนิคการมัดหมี่ผ้าสีมาซึ่งเป็นขั้นตอนที่ยากที่สุด

อาจกล่าวได้ว่า กว่าจะมาเป็นผืนผ้าต้องผ่านขั้นตอนการผลิตมากมาย ต้องอาศัยความอดทน ความประณีต ความมีใจรักจนทำให้ได้ผืนผ้าที่มีความสวยงาม ผ้าแต่ละผืนถูกถ่ายทอดด้วยภูมิปัญญาของบรรพบุรุษหลายชั่วอายุ ผ่านมิติของเวลามานหลายร้อยปี การศึกษาสังคมของจังหวัดชายแดนภาคใต้โดยผ่านวัตถุทางวัฒนธรรมที่เรียกว่าผ้าโบราณเหล่านี้ย่อมสะท้อนให้เห็นภูมิหลังของผู้คนในสังคมภาคใต้อันยาวนานที่ผูกพันกับสังคมอื่น ๆ เพราะเครื่องแต่งกายเป็นเครื่องมือทางสังคมในการสื่อสารสัญลักษณ์บ่งบอกความหมายของกลุ่มชาติพันธุ์และวัฒนธรรมของกลุ่มคน ชนชั้นทางสังคม โดยผ่านการปะทะสังสรรค์กับวัฒนธรรมจากภายนอกซึ่งเกิดจากการติดต่อค้าขาย ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ การมีวัฒนธรรมและศาสนาเดียวกันย่อมส่งเสริมให้ผ้าโบราณเหล่านี้โดยเฉพาะผ้าสีมานั้นรับรูปแบบ ลวดลาย และสีสันทัน จากสังคมภายนอกและนำมาปรับให้เข้ากับวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ศิลปะบนผืนผ้าสีมาจึงเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ของช่างทอผ้าที่สะท้อนความคิดเรื่องราวทางประวัติศาสตร์อันยาวนานของภูมิภาคนี้ ผ่านเส้นไหมบนสีสันทัน จินตนาการและลวดลายอันซับซ้อน สุนทรียภาพบนผืนผ้าโบราณเหล่านี้จึงเปรียบเสมือนหน้าหนึ่งของประวัติศาสตร์ที่รอคอยผู้สนใจให้มาศึกษาเรื่องราวภูมิหลังของจังหวัดชายแดนภาคใต้

บรรณานุกรม

- จิตติมา ระเด่นอาหมัด. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาภูมิศาสตร์. (2542). ผู้ให้สัมภาษณ์. 15 กรกฎาคม 2542.
- เจ๊ะรอแม ดาโต๊ะ. ช่างทองโบราณ. (2540). ผู้ให้สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2540.
- จรีรัตน์ บัวแก้ว และคณะ. (2539-2543). **ผ้ากับวิถีชีวิตชาวไทยมุสลิมในห้าจังหวัดชายแดนภาคใต้ของประเทศไทย**. ปัตตานี : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- จรีรัตน์ บัวแก้ว. (2540). **วัง 7 หัวเมือง**. ปัตตานี : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- พิชัย แก้วขาว. อาจารย์ช่างยนต์. (2542). ผู้ให้สัมภาษณ์, 15 กรกฎาคม 2542.
- พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช. พระบาทสมเด็จพระ. (2514). **ดาหลัง**. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย. พระบาทสมเด็จพระ. (2517). **เสภาขุนช้างขุนแผน**. กรุงเทพฯ.
- มะหะหวอ หวังหมัด. ช่างทอผ้าอาวโละ. (2539). ผู้ให้สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2539.
- สมาน โตซอมิ. (2544). เจ้าของผ้า. ผู้ให้สัมภาษณ์, 29 มิถุนายน 2544.
- อนันต์ วัฒนานิก. (2528). **แลหลังเมืองตานี**. ศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
- Ismail, Siti Zainon. (1997). **Tekstil Tenunan Melayu**. Kuala lumpur : Dewan Bahasa Dan Puataka.